

УДК 339.9

КЛАСИЧНІ ТА СУЧАСНІ ПАРАДИГМИ МІЖНАРОДНОГО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Юрій Біленко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 2964-602,
e-mail: kmeaf@yahoo.com*

Здійснено критичний аналіз класичних та сучасних парадигм міжнародного економічного аналізу за останні двісті років, визначено домінуючі ідеї у сфері міжнародної торгівлі та міжнародних фінансів та економічного зростання. Здійснено спробу застосування міжнародного економічного аналізу при дослідженні зовнішнього фінансування, інституційного середовища та інституційних змін у країнах Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: міжнародний економічний аналіз, класичні парадигми, сучасні парадигми, міжнародна торгівля, фінансова глобалізація, економічне зростання, країни Центральної та Східної Європи.

Проблеми розвитку сучасної української економічної науки вимагають пізнання та певного переосмислення класичних економічних парадигм в умовах прискореної економічної та фінансової інтеграції, а також формування нових парадигм, які б відображали реальні економічні явища та посилювали прогностичні можливості економічних моделей у передбаченні криз.

Враховуючи майже столітню відірваність української економічної науки від основних напрямів розвитку світової економічної науки, її функціонування у формі неомарксистського вульгаризаторства, її прислужницької функції до політичного істеблішменту, необхідно наповнити сучасні економічні дослідження досягненнями світової школи економічного аналізу.

У нашій праці ми керуватимемось положеннями Й. А. Шумпетера щодо суті економічного аналізу, який, на його думку, включає три основні компоненти: історію, статистику та теорію [20, р. 10–23]. Оволодіння економічним аналізом відрізняє наукового економіста від усіх інших людей, які думають, обговорюють, пишуть про економічні події. Економічні явища неможливо зрозуміти без включення історичного аналізу. Помилки в економічному аналізі у сьогодишню епоху виникають від неврахування історичного досвіду. Статистична складова включає методи інтерпретації емпіричних даних, відкриття нових економетричних методів аналізу для пояснення та розуміння певних економічних явищ.

Теорія в економічному аналізі, за визначенням Й. Шумпетера, так само, як і в теоретичній фізиці, «не може функціонувати без спрощених схем та моделей, які повинні відображати певні аспекти реальності, деякі закономірності

визначати як аксіоми, припущення для формулювання теорем. В результаті ми визначаємо, що дана схема не є незалежною від іншої і таким чином рухаємось до вищого рівня узагальненої абстракції на основі якої ми конструємо сукупний інструмент, двигун або органон економічного аналізу» [20, р. 12].

Такі загальні підходи до формування науки економічного аналізу проєктуються на прикладні галузі: міжнародний економічний аналіз та міжнародні фінанси, які вивчають міжнародну торгівлю, міграцію робочої сили, мобільність капіталу; світовий економічний порядок, а також причини в диференціації в економічному добробуті та економічному зростанні держав.

Класичні парадигми в міжнародному економічному аналізі почали формуватись наприкінці XVIII – на початку XIX століття. В їхній основі були політика вільної торгівлі та принцип абсолютної та порівняльної переваги при визначенні товарної структури експорту та імпорту. Ліберальну парадигму в міжнародному економічному аналізі сформулювали А. Сміт та Д. Рікардо. В центрі аналізу знаходиться поведінка раціональних індивідумів, які максимізують свою вигоду через спеціалізацію у професійній галузі, де вони є найефективнішими. Таким чином визначений принцип розподілу праці є домінуючим в економічних процесах як всередині країни, так і в її стосунках з іншими країнами.

Спеціалізуючись на виробництві товарів, в яких певна країна є найбільш продуктивна (абсолютно чи відносно), вона досягає найбільшої вигоди, якщо не має перешкод на шляху експорту цих товарів. Обидва торгові партнери досягають вигоди, хоча не однаковою мірою.

Парадигма лібералізму описує процеси обміну цінностями, ціну на які встановлюють в результаті внутрішнього або міжнародного обміну [4, с. 330–350]. Геніальні передбачення А. Сміта про вирівнювання цін на фактори виробництва [4, с. 357] у торгових партнерів при вирівнюванні внутрішніх цін на товари при міжнародній торгівлі, а також Д. Рікардо щодо врахування порівняльних затрат отримали продовження у домінуючій парадигмі неокласичного аналізу кінця XIX ст. і XX століття загалом, мейнстріму сучасного міжнародного економічного аналізу.

Альтернативною, проте не менш важливою можна назвати концепцію реалізму, яка була розроблена німецьким економістом Фрідріхом Лістом у відомій праці «Національна система політичної економії». В центрі цієї класичної парадигми знаходяться економічні інтереси держави, а не індивідуума, національна економіка превалює над приватною. Ця концепція формувалась у гострій критиці ліберальної парадигми А. Сміта, яка є космополітичною і не враховує історичних, культурних особливостей економічного розвитку держави. Основні досягнення реалістичної парадигми полягають у створенні основ економіки продуктивних сил держави, які включають національну єдність, єдину мову, верховенство права, поліцію, армію, а також систему освіти, митну систему, колоніальну політику, тобто все те, що сприяє створенню матеріальних цінностей у довгостроковому періоді [11, р. 208–227]. В міжнародній торгівлі запроваджено теорію істинного

протекціонізму, яку Ф. Ліст формулює так : «... в сучасних умовах нова незахищена промислова потуга не може бути підійнята при вільній конкуренції з потугою, яка тривалий час зростала у своїй силі і була захищена на своїй території. Істиною є те, що захисні мита спричинять зростання цін на промислові вироби, але з часом нація зможе збудувати власну промислову потугу, ціни на товари якої будуть нижчі на внутрішньому ринку у порівнянні з цінами імпортованих товарів. Жертви, спричинені тимчасовим зменшенням кількості обмінних цінностей, зумовлених імпортними митами, будуть компенсовані одержаною продуктивною силою, яка надасть державі безмежно більшу кількість матеріальних цінностей, а також забезпечить промислову незалежність держави в умовах війни. Через промислову незалежність та внутрішнє процвітання держава отримує засоби для успішної зовнішньої торгівлі та розвитку торгового флоту; це сприяє зростанню її цивілізованості, покращує її інститути та посилює зовнішню потугу» [11, р. 220].

По суті, друга половина XIX ст. відзначається впровадженням цих ідей у розвитку США, Німеччини, інших європейських держав і формування їх як світових економічних потуг. Дана парадигма формує основи механізму переходу малорозвинутих країн до категорії високорозвинутих, не відкидаючи концепції вільної торгівлі, а визначаючи її місце у міжнародному обміні товарами тільки для економічно рівних країн.

Ще одна альтернативна парадигма сформульована К. Марксом в його тритомній праці «Капітал», у центрі якої знаходяться класові інтереси пролетаріату та буржуазії [3, с. 220–227]. На основі механізму експлуатації капіталісти безоплатно присвоюють частину трудового внеску пролетаріату, діяльністю якого створюється весь суспільний продукт. Базуючись на ідеях теорії трудової вартості А. Сміта та Д. Рікардо, а також запозиченої у Ф. Ліста категорії продуктивних сил, сформовано марксистський підхід до визначення суспільно-економічного устрою, в основі якого є взаємодія продуктивних сил та виробничих відносин. Суспільство у своєму розвитку рухається від феодалізму до капіталізму, а далі до комунізму, де відсутня експлуатація буржуазією пролетаріату. Не механізм створення багатства, а його розподіл лежить в основі марксистської парадигми, яка породжує певний конфлікт всередині країни, так і між країнами, який вирішують революційно. Економічні стосунки між державами трактують з позиції експлуатації високорозвинутих країнами малорозвинутих через механізм вивозу капіталу. Карл Маркс досліджував закон спадної норми прибутку на капітал, який є дуже важливим для економічної науки. Міжнародна торгівля, а також вивіз капіталу визначаються як можливі інструменти подолання падіння норми прибутку у капіталістів, а також можливість розширити дію механізму експлуатації на пролетаріат інших країн [3, с. 244–247]. На основі цих ідей В. Леніном сформульована теорія економічного імперіалізму.

Альтернативні парадигми у міжнародному економічному аналізі більше зосереджені на інституційній, політичній складовій, а не на чистій економіці.

Якраз в останній були здійснені найбільші досягнення, на яких ми зупинимось докладніше.

Австрійську економічну школу вважають предтечею сучасного економічного аналізу. Її ще називають суб'єктивною, психологічною, школою маржиналізму і в рамках якої К. Менгером створено теорію граничної корисності, яка визначає та формалізує поведінку споживача, корисність визначає вартість товару; Є. Бем-Баверк створив позитивну теорію капіталу, яка визначає процент на капітал, як психологічну схильність, яка падає з часом і виводиться закон спадної доходності на капітал. Теорія економічної рівноваги Леона Вальраса, яка може бути досягнута на ринку, який функціонує в умовах економічної свободи та приватної власності, у режимі *laissez-faire* і була реалізована А. Маршалом при аналізі міжнародної торгівлі за допомогою апарату ofertних кривих з урахуванням усіх факторів виробництва, а не тільки робочої сили, трудових затрат.

Перелічені концепції, на нашу думку, дають змогу сформулювати економічні закони, на основі яких можна аналізувати на мікрорівні світові ринки товарів, робочої сили, капіталу: закон рідкості благ, закон граничної корисності, закон спадної доходності на фактори виробництва, закони попиту та пропозиції та рівноваги. По суті, ці закони сформували систему сучасного неокласичного аналізу, які дають змогу визначити вигоду та затрати учасників ринків, стабільну точку рівноваги на ринках, а також загальну суспільну вигоду при повному використанні ресурсів та задоволення споживчих переваг.

З 50-х років ХХ століття починають домінувати методи дослідження економічних явищ, закладені у відомій праці П. Самуельсона «Основи економічного аналізу» (перше видання 1947 року) [18], які пов'язані з виведенням теорем щодо максимізації вигоди споживача та прибутку фірм, а також досягнення стабільної рівноваги на ринках. Основою економічного аналізу стає компаративна статика, яка дає змогу формалізовано оцінити зміну рівноваги системи під дією зміни певного параметра. На основі цих ідей сформульовано фундаментальну теорію Гекшера-Оліна-Самуельсона в міжнародному економічному аналізі про те, що структура потоків у міжнародній торгівлі залежить від рівня забезпеченості країни певними факторами виробництва, тобто диференціація у пропорціях факторів виробництва зумовлює товарну структуру експорту та імпорту; П. Самуельсон завершив формальним моделюванням емпіричних досліджень структури світової торгівлі Е. Гекшера та Б.Оліна. Було сформульовано три основні теореми: теорема Гекшера-Оліна–країна експортує (імпортує) товар, у виробництві якого відносно більше використовується фактор, який є в надлишку (дефіциті) у даній країні [6, р. 497–512]; теорема про вирівнювання цін на фактори виробництва – відносні та абсолютні ціни на фактори виробництва при міжнародній торгівлі будуть вирівнюватись між двома країнами у довгостроковому періоді [19, р. 163–184]; теорема Столпера-Самуельсона – ціна на фактор виробництва, який є відносно рідкісним, зростатиме відносно цін іншого фактора виробництва при

встановленні митного тарифу на товар, у виробництві якого інтенсивно цей рідкісний фактор виробництва використовують [23, р. 58–73].

Теорія Гекшера-Оліна-Самуельсона (Г-О-С), що відіграє основну роль у сучасному міжнародному економічному аналізі, по суті, стала фундаментом, на якому ґрунтувались дослідження міжнародної торгівлі в неокласичному сенсі у другій половині ХХ ст.

Зняття певних припущень вище названої теорії дало можливість сформулювати «нову» теорію міжнародної торгівлі П. Кругманом, Е. Хелпманом, Ж. Гросманом, на якій ми зупинимось докладніше.

Нова теорія міжнародної торгівлі елімінує одне з припущень класичної моделі Г-О-С про зростаючий ефект масштабу та спадну доходність на фактори виробництва. Це дало змогу П. Кругману та іншим перейти від статичних моделей, в яких рівновага є унікальна і визначається смаками споживачів, технологією та забезпеченістю факторами виробництва до динамічних моделей, в яких вибір рівноважного стану спричинений історією розвитку країни.

При повністю ідентичних країнах за виробничою структурою та споживчими уподобаннями, міжнародна торгівля зумовлюється зростаючими доходами, які посилюватимуться «ефектом внутрішнього ринку» або значним внутрішнім попитом, як основою для зростання експорту. Це зумовило до завершення домінування Д. Рікардо над А. Смітом – відносних переваг над зростаючими доходами і дало можливість створити нові елегантні моделі, що враховують недосконалу, монополістичну конкуренцію, зростаючі доходи та зростаючий ефект масштабу [7, р. 3–5, 18–47]. Отже, двигуном міжнародної торгівлі вважають зростаючі доходи, які обумовлені розмірами ринку, а це своєю чергою спричиняє існування множинної, а не унікальної рівноваги. На відміну від класичної парадигми Г-О-С, де причини міжнародної торгівлі розглядають з боку пропозиції, «нова» теорія їх пояснює з боку попиту.

Економічний аналіз розвитку держав дав основу для формування класичних екзогенних та нових ендогенних моделей економічного зростання, які дозволяють більш точно визначити причини диференціації економічного розвитку країн, сходження або розходження їхніх економічних траєкторій. На мою думку, розвиток головного напрямку (main stream) в теорії економічного зростання полягає у певному збагаченні, доповненні класичної теорії Роберта Солоу [1, с. 171–176]. По суті, це традиційно в неокласичному моделюванні (за рамки якого «нові моделі» не виходять) – уникати або додавати певні припущення, які б детальніше аналізували процес економічного зростання.

Неокласична модель Солоу збудована на певних припущеннях, зокрема, досконалого ринку, постійного ефекту масштабу, закритої економіки, екзогенного технічного прогресу, спадної доходності капіталу, гомогенної робочої сили, експоненціальності економічного зростання, сталої частки заощаджень. Таке ідеальне середовище, звичайно ж, не відповідає реальній економічній ситуації, соціально-політичному полю функціонування економічних процесів, різноманітності традицій та культури націй.

Така формалізація економічного зростання дає потужний аналітичний апарат прогнозування кількісних параметрів розвитку на основі використання виробничих функцій, які визначають комбінації факторів, в прикладному плані, застосовуючи CES (постійна еластичність заміщення факторів), яка задається інтуїтивно. Неокласична модель, по суті, прогнозує певне сповільнення зростання розвинутих індустріальних економік і дуже швидкий розвиток країн з низьким рівнем капіталу [21, р. 65–94; 22, р. 312–320].

Статистика світового економічного розвитку свідчить про значну нерівномірність економічного зростання, і тільки кілька прикладів рішучих стрибків бідних на капітал держав і сталого економічного зростання вже розвинутих держав. Така емпірика зумовила відмову від низки припущень класичної моделі та розробку нових моделей, які її, здебільшого, доповнюють.

Так, Роберт Лукас та Поль Ромер доповнили Р. Солоу новими факторами або видами капіталу: знання, ідеї, людський капітал, які своєю чергою дають додаткові ефекти на економіку загалом, відкидаючи класичну концепцію спадної доходності капіталу [12, р. 3–42; 24, р. 1002–1038]. Аналіз економіки як макроекономічної системи доповнюється мікроекономічним аналізом поведінки фірм, власників людського капіталу, дослідників та науковців, які продукують ідеї, крупних корпорацій, які створюють умови для реалізації цих ідей. Гроссман та Хелпман аналізують вплив лібералізації зовнішніх економічних стосунків на технологічні інновації [9].

Однак усі ці моделі ґрунтуються і будуються для стану загальної або часткової рівноваги економічної системи і пошуку соціального оптимуму на основі концепції В. Парето. Тобто система оптимізується в динамічному вимірі.

Останні два десятиліття є розквітом моделей економічного зростання, які оживили класичну теорію Р. Солоу, повернули інтерес економічної науки до проблематики економічного розвитку. На нашу думку, пошук внутрішніх механізмів економічного зростання, а не проста калькуляція нагромадження факторів виробництва в країнах з перехідною економікою зробить внесок у загальносвітову теорію економічного зростання.

Світові ринки товарів склали 2010 року близько 30 трлн доларів США (експорт плюс імпорт), а світові ринки фінансового капіталу (акції, облігації, депозити) досягли рівня 300 трлн доларів США або на порядок вищий рівень за товарні потоки, а це засвідчує, що глобальні потоки капіталу – нове економічне явище за останні 30 років світової економічної історії. Що ж зумовило до таких значних приростів притоку та відтоку капіталу у світовій економіці? Головними факторами зростання пропозиції капіталу на глобальних ринках є: необхідність диверсифікації інвестицій у глобальному масштабі, які стимулюються лібералізацією глобальних ринків капіталу; технічний прогрес в галузі комунікацій; низькі премії за ризики за активами, низькі реальні процентні ставки в розвинутих країнах спонукають інвесторів знижувати планку кредитної надійності позичальників у пошуках вищої доходності.

Економічний аналіз міжнародної мобільності капіталів свідчить про значні дисбаланси у продукуванні цих потоків. Отже, зовнішні дисбаланси і фінансова

глобалізація – основні питання сучасної світової економіки. Швидка інтеграція міжнародної фінансової системи в останнє десятиліття відіграє ключову роль у збереженні таких дисбалансів, що дає змогу їх легко фінансувати. Країни зі зростаючими ринками, які були традиційними одержувачами іноземного капіталу, стали надзвичайно важливим джерелом фінансування значного дефіциту рахунку поточних операцій США.

Суперечливі значення рахунку поточних операцій країн Азії та Європи, що розвиваються, породили дебати щодо взаємозв'язку економічного розвитку і потоків капіталу. Власне факт того, що країни, які розвиваються, є чистими експортерами капіталу, вже суперечить тим сподіванням, які ґрунтуються на типових теоріях зростання.

Зважаючи, що сальдо рахунку поточних операцій дорівнює, за визначенням, різниці внутрішніх заощаджень та інвестицій, неокласична модель передбачає, що країни з відносно швидкими темпами зростання продуктивності, а, отже, і самого економічного зростання, мають дефіцитний рахунок поточних операцій [8].

Якщо присутня повна мобільність капіталу, не повинно було б бути прямого зв'язку між внутрішніми інвестиціями та рішеннями щодо заощаджень. Неокласична модель відкритої економіки передбачає, що екзогенне зростання у внутрішніх заощадженнях асоціюється із покращенням сальдо рахунку поточних операцій, але тоді це не матиме жодного впливу на внутрішні інвестиції та економічне зростання.

Як і в кейнсіанській моделі розриву заощаджень, неокласична модель передбачає позитивну кореляцію між заощадженнями, які рівні інвестиціям, і економічним зростанням у закритій економіці. Однак у той час, коли модель розриву заощаджень передбачає, що відкрита економіка з дефіцитом рахунку поточних операцій зростає швидше, ніж економіка з позитивним сальдо рахунку поточних операцій, в неокласичній моделі вплив потоків капіталу на економічне зростання залежить від того, що стало причиною будь-якого шоку: заощадження чи продуктивність.

Теорія передбачає, що економічне зростання спричинятиме дефіцит рахунку поточних операцій з двох причин: високі темпи зростання і, як результат, можливості прибутку для інвестування роблять країну інвестиційно привабливою для іноземного капіталу; якщо окремі економічні одиниці бажають з часом вирівняти своє споживання, тобто збалансувати свої витрати та заощадження з метою досягнення чи підтримки вищого стандарту життя, перспективи високих темпів зростання викликатимуть вищі обсяги споживання сьогодні через прогнози, що дохід і споживання зростатимуть і надалі [26].

Теорії стверджують, що при відкритому ринку капіталу капітал перетікатиме від багатих до бідних країн з метою використання вищих очікуваних ставок доходу на капітал і ліквідації розриву заощаджень у країнах з дефіцитом капіталу. Теорії також передбачають, що притік капіталу пришвидшить економічне зростання. Розвиток останніх років країн світу не зовсім узгоджується з даними припущеннями. Не лише рух капіталу стає

інтенсивнішим, але й країни, які розвиваються і є чистими експортерами капіталу, мають тенденцію до швидшого зростання, ніж ті країни, які розвиваються і отримують ці потоки. Йдеться насамперед про країни Азії, які розвиваються більше за рахунок власних заощаджень.

Цю розбіжність між очікуваннями та емпіричними фактами описують як головоломку. Однак вона не є складною, якщо дивитися на неї з погляду базових, основних принципів неокласичної економічної теорії, особливо це стосується ідеї, яка полягає ось у чому: тенденції рахунку поточних операцій відбуваються завдяки поведінці репрезентативного суб'єкта підприємницької діяльності, який має досконалий дар передбачення і максимізує міжчасову функцію корисності. Проте такі припущення не стосуються реального життя [26].

Якщо розглядати дисбаланси рахунку поточних операцій більше як результат здійснення експорту і попиту на імпорт, ніж трансферти міжнародних заощаджень, тоді можна зрозуміти, чому позитивне сальдо рахунку поточних операцій і накопичення іноземних активів сприяють довготерміновому економічному зростанню. Той факт, що багато країн, які розвиваються, активно накопичують валютні резерви замість їхнього використання на збільшення імпорту пояснюють бажанням цих країн захистити свої конкурентні переваги, які pojawiaються від заниженого обмінного курсу, що став, зазвичай, наслідком важкої фінансової кризи. Це підкріплюється також стратегією уникнення залежності від міжнародних ринків капіталу та їхньої волатильності.

Коливання обмінного курсу і цін на товари є найчастішими шоками для країн, що розвиваються. Вони одразу і кількісно впливають на торгівлю і сальдо рахунку поточних операцій. Збільшення дефіциту як наслідок ревальвації і супутньої втрати конкурентоспроможності внутрішніх виробників можуть бути профінансовані чистими притоками капіталу, однак це рано чи пізно вимагатиме певного пристосування, яке виявляється у девальвації. Дійсно, знецінення національної валюти є частим і «надійним» передвісником фінансових криз, що характеризують вже протягом останніх 15-ти років усі країни, що розвиваються.

Загалом позитивне чи негативне сальдо рахунку поточних операцій може по-різному впливати на макроекономічну стабільність. Шлях азійських країн, який поєднує швидкий темп розвитку з позитивним сальдо рахунку поточних операцій, може здатися безпечнішим, особливо, беручи до уваги незахищеність від зовнішніх шоків. Однак можливі обмеження щодо того, як довго експортоорієнтоване зростання зможе бути стабільним, особливо, якщо воно пов'язане із низьким обмінним курсом. Існує ризик нераціонального використання ресурсів, «перегріву» економіки і зростання інфляції.

Інша ситуація спостерігається стосовно дефіцитів рахунку поточних операцій. Хоча вони і могли б підігрівати дуже високий споживчий попит і бути вразливими до раптових зупинок фінансових потоків, однак вони не вимагають нагального регулювання, якщо відбувається збалансування споживання і фінансування інвестицій у виробництво під час активного зростання.

На думку М. Коуза, І. Прасада, К. Рогоффа та ін. фінансова інтеграція може

принести певну перевагу країні за дотримання певних умов, які передбачають рівень розвитку фінансового сектору країни; якість інститутів; якість внутрішньої макроекономічної політики країни [16]. Відкриття рахунку операцій з капіталом і режим фіксованого валютного курсу при слабкій фінансовій системі є несприятливим поєднанням, і може спричинити валютно-фінансову кризу.

Цікавими є думки Дж. Френкеля, що прискорення оздоровлення світової валютно-фінансової системи можливе при застосуванні проміжкових валютних режимів, посиленні контролю за цінами на активи, а не за споживчими цінами, розширенні кількості країн, які беруть участь у макроекономічній координації та мультивалютності офіційних резервів держав [15, р. 13–17].

Деякі економісти радять звернутись до надбання австрійської економічної школи про те, що ринки не можуть існувати у нерівноважному стані [25, р. 15–18]. Сьогоднішні фінансові кризи зумовлені інвестиційними помилками, які при критичному значенні можуть спричинити кризи, і при невтручанні держави у підтримку неефективних економічних суб'єктів швидше оздоровлять фінансово-економічну ситуацію в країні.

Дослідження фінансової вразливості країни в умовах фінансової інтеграції говорить про те, що країни з ринком, який формується (країни Південно-Східної Азії, країни Латинської Америки та Східної Європи), в умовах несподіваного зменшення притоку капіталу більше схильні до кризових явищ, якщо їхні боргові зобов'язання номіновані в іноземній валюті, оскільки затрати на обслуговування боргу в національній валюті зростають відповідно до рівня знецінення національної валюти. Отже, значно ефективніше для зростання національної економіки залучати іноземний капітал у формі прямих іноземних інвестицій.

Прямі іноземні інвестиції сьогодні стали головним джерелом потоків капіталу в країни зі зростаючими ринками і сягають майже 50%, а також зростають потоки акціонерного капіталу, тоді як потоки боргу зменшуються з 80% до 40% за останні 25 років.

Основні тенденції на світовому фінансовому ринку пов'язані з посиленням міжнародної фінансової інтеграції серед країн з розвинутою економікою, що зумовило до зростання обсягів емісії зовнішніх боргових інструментів з 50% до 200% від сукупного ВВП розвинутих країн за останні 25 років. Для постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи спільною була швидка фінансова інтеграція, зростання притоку іноземного капіталу та домінування іноземних банків на фінансових ринках. Загальний обсяг фінансування з іноземних джерел в країні Східної Європи збільшився з 96 млрд доларів США в грудні 2003 року до пікового рівня у 550 млрд доларів США у вересні 2008 року. Іноземні зобов'язання банківського сектору країн СНД за п'ять років зросли в дев'ять разів і досягли 280 млрд доларів США [14, р. 57]. Найбільша залежність від іноземних банків спостерігається в країнах Балтії (майже 50% зобов'язань банків належить іноземним кредиторам).

Для країн з перехідною економікою визначальною є проблема пошуку значних зовнішніх джерел фінансування як бюджетного дефіциту та дефіциту платіжного балансу, так і фінансування структурних зрушень в економіці, зокрема, через технологічне оновлення реального сектору. Для деяких країн (Польща, Угорщина, Болгарія) проблема зовнішнього фінансування загострюється також через значні витрати на обслуговування зовнішнього боргу, нагромадженого ще за комуністичних режимів [2, с. 220–230].

Країни Центральної та Східної Європи мали значні дисбаланси поточного рахунку, які погіршилися в середині 1990-х років. Вони становили в середньому 5 млрд дол. США на рік протягом 1991–1995 рр., 1996 року цей дисбаланс збільшився до 18 млрд та перевищив 20 млрд дол. 1998 року. Протягом 2005–2008 рр. дефіцит поточного рахунку коливався від 5 до 15% ВВП в країнах ЦСЄ.

Відмінності між різними типами дисбалансів поточного рахунку та визначення того, чи є припливи капіталу сталими, чи можуть підірвати процес стабілізації, стали серйозними проблемами наприкінці 90-х років. Аналіз інвестицій та заощаджень свідчить, що країни Центральної та Східної Європи обрали шлях економічного розвитку за рахунок іноземного капіталу, зовнішніх заощаджень. Розрив між заощадженнями та інвестиціями на користь останніх відчутно зростає упродовж 2002–2008 рр. хоча така тенденція триває з початку 90-х років.

Новий поштовх інституційному напрямку міжнародного економічного аналізу надали роботи Дагласа Норта, які розглядають ефективність функціонування економічних, соціальних інститутів, залежно від величини трансформаційних та трансакційних коштів, а також постійні інституційні зміни, як умова продуктивного функціонування економічної системи. Питання незбіжності траєкторій економічного розвитку країн також хвилює Д. Норта і, пояснення цієї диференціації концентрується в інституційному полі. Зокрема, у своїй праці «Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки» автор пише: «Намагання пояснити різний історичний досвід економік або сучасну відмінність у функціонуванні економіки в розвинутих країнах, країнах з державним плануванням та менш розвинутих країнах без залучення до моделі структури стимулів, породжених інституціями, здається мені марною справою». Успішний досвід будівництва американської держави та високі темпи економічного зростання завдячують інституційній моделі (офіційні та неофіційні обмеження, закладені в позиції і цінності), яка створила економічне та політичне середовище, що винагороджувало продуктивну діяльність організацій у розвитку професійної майстерності та накопичення знань.

Надзвичайно масштабні наукові дослідження провадять у галузі вивчення впливу політичних режимів, політики розподілу доходів, використання соціального капіталу, суспільної довіри на темпи економічного зростання. Всі ці теорії можна віднести до концепції зростання ендогенного типу, тому що вони зосереджені на вивченні внутрішніх механізмів економічної системи, особливо її рушійних сил в економічному прогресі.

Інтерес до інституційної складової економічних процесів значно зростає в умовах кризових явищ, які останнім часом стали домінуючою рисою функціонування світової економіки, особливо тієї її частини, яка є індустріально розвинутою. Цікавим є досвід проведення інституційних змін в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, що проводились достатньо радикальним чином і на дуже великій території, тобто його можна вважати своєрідним соціально-політичним експериментом світового рівня для аналізу процесу формування ефективного інституційного середовища в умовах переходу від одного виду політекономічного устрою до іншого.

Загалом в останній період наукові праці Д. Норта, Дж. Бюкенена, Д. Родріка та інших актуалізували дослідження категорії інституційного середовища в рамках неокласичної економічної теорії як головної течії в сучасній економічній науці.

За визначенням Л. Девіса та Д. Норта, інституційне середовище – це «набір фундаментальних політичних, соціальних та правових основоположних правил, які скеровують економічну та політичну діяльність (правила, на основі яких управляють виборами, правами власності, а також правами контракту), є прикладами таких основоположних правил» [10, р. 133]. Відповідно, у суспільстві складається набір формальних та неформальних правил, які обмежують та визначають напрями поведінки учасників певної інституційної системи. На нашу думку, під категорією «інститут» ми розумітимемо певні правила поведінки суб'єктів соціально-економічної системи, які зменшують невизначеність у функціонуванні даної системи, а також сприяють зростанню добробуту членів суспільства. Формальними інститутами, які регламентують поведінку суб'єктів системи, є сім'я, фірма, ринок різних факторів виробництва, уряд, банківська система та інші. Певна фірма, певний банк або міністерство ми вважаємо інституцією. Певні різночитання у трактуванні інституту та інституції в українській економічній літературі є частими. Неформальними інститутами можна вважати набір певних цінностей, мотивів, а також традицій та звичаїв, а також довіри до певних формальних інститутів у житті суспільства.

Хотілось би відзначити, що перелічені інститути, як формальні, так і неформальні, повинні сприяти ефективному функціонуванню економічних процесів і представляти власне суспільну цінність та продуктивну силу у соціально-економічному розвитку, які формують такий ресурс суспільства, як соціальний капітал, що доповнює та регламентує використання фізичного та людського капіталу. Наявність соціального капіталу зменшує величину трансакційних витрат та, відповідно, кількість служб моніторингу й контролю за поведінкою учасників економічного процесу.

Постсоціалістичні країни Центральної та Східної Європи представляють собою певний приклад інституційних деформацій, які були породжені тоталітарно-авторитарним устроєм з комуністичною ідеологією, яка принижує інтереси окремої людини, обмежує її свободу. Інституційні зміни – складний, різношвидкісний процес зміни старих, обмежуючих економічний розвиток, правил поведінки на нові, які дають нові можливості для зростання добробуту.

Однак необхідно зауважити, що при різких трансформаціях інституційної структури зростають можливості отримання певних привілеїв окремим соціальним групам на основі зростаючої асиметрії інформації та недосконалості нових інститутів.

Теорія розрізняє два типи інституційних змін: вимушені та нав'язані [13, р. 13]. Вимушені інституційні зміни описують як модифікацію або заміну існуючого інституційного механізму чи появу нового інституційного механізму, який добровільно ініційовано, організовано, і використовується окремою особою або групою осіб для отримання нових можливостей більшої прибутковості. Нав'язані інституційні зміни, навпаки, вводять і забезпечують постановами уряду або на основі законів. Вимушені або спонтанно ініційовані інституційні зміни мають бути викликані вигідними можливостями зростання доходів, що не вдається досягти відповідно до початкового інституційного механізму. Нав'язані інституційні зміни можуть відбуватися виключно в цілях перерозподілу існуючих доходів серед різних груп виборців.

Інституційні зміни в постсоціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, по суті, поєднували вимушені, пов'язані з довготривалою економічною стагнацією, відсутністю економічного зростання та тотальним дефіцитом на споживчому ринку 80-х років та нав'язані, оскільки інтеграція до світових фінансово-економічних інституцій вимагала зміни законодавства, проголошення та здійснення лібералізації всіх процесів соціально-економічного життя.

Це все дає можливість ґрунтовного аналізу всього спектра змін інституційного середовища країн, в яких проживає майже півмільярда осіб, і ці зміни достатньо революційні та диференційовані за різними регіонами.

Чимало міжнародних організацій проводить систематичні дослідження якості інститутів країн на довгостроковій основі, що дає можливість включати результати у формалізований економічний аналіз. Найбільш повний перелік елементів інституційного середовища здійснює Світовий банк, який формує всесвітню базу індикаторів урядування, під яким розуміють традиції та інститути, за допомогою яких здійснюють владу в країні, зокрема, процеси вибору, контролю та заміни уряду; здатність уряду ефективно формулювати та здійснювати правильну політику, а також повагу населення та держави до інституцій, які управляють економічними та соціальними взаємодіями між ними.

Перша група індикаторів включає політичні свободи та політичну стабільність; друга – ефективність урядування та якість регуляторної діяльності; третя – верховенство права, що оцінює якість дотримання прав людини, власності, а також якість судочинства, правоохоронних органів та контроль за корупцією, що охоплює оцінки міри використання державної влади для отримання приватної вигоди.

Аналіз другої групи індикаторів якості інститутів, які є важливими для успішного економічного розвитку: ефективність урядування та якість регуляторної діяльності – свідчить про значну диференціацію цих показників

серед постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи (вимірювання здійснюють на основі процентного ранжування, що визначають місце країни по рівню якості інституційного середовища від 1 до 100%, тобто країни за інституційним середовищем держави будуть знаходитись у вищих перцентильних групах). Так, країни Центральної Європи та Балтики знаходяться в проміжках між 70 – 80% 2010 року і демонструють стабільну динаміку покращення ефективності урядування з 1996 року; зворотню динаміку, хоча і у верхній групі, демонструють Угорщина та Польща. Серед європейських країн СНД найнижчі показники демонструє Білорусь – 9,6% , в Україні – 32,5% та в Росії – 38,3% за 2010 рік. Особливістю цих країн є те, що динаміка в цих показниках майже відсутня, тобто інституційні реформи не здійснюються і спостерігається деградація та дисфункціональність соціально-економічних інститутів.

Рівень економічного розвитку прямо корелює з показниками якості інституційного середовища. Крім того, вразливість до зовнішніх фінансово-економічних шоків зростає при стабільних довгострокових за тривалістю деформаціях інституційного середовища.

На нашу думку, для стабільного економічного розвитку, стійких темпів економічного зростання необхідно, щоб макроекономічна рівновага була доповнена інституційною рівновагою, основними критеріями якої є відповідність реального здійснення інституціями функцій, які покладені на них суспільством та служать реалізації суспільства загалом, рівномірності розподілу доходів, формування середнього класу. Ми можемо констатувати інституційну дивергенцію, а не конвергенцію між країнами Центральної та Східної Європи, які вступили до Європейського Союзу, та європейськими державами Співдружності незалежних держав.

Класичні та сучасні парадигми міжнародного економічного аналізу дають певні ключі до розуміння сучасних економічних і фінансових криз, успішності та неуспішності економічного розвитку держав, їхньої траєкторії залежності. Мистецтво застосування цих інструментів полягає у вмілому поєднанні достовірних емпіричних досліджень з мікро- та макроекономічним моделюванням на реалістичних припущеннях, у сміливому висуненні нових ідей та думок.

В українській економічній науці є значні лакуни, пов'язані з нерозумінням, небажанням та невмінням правильно аналізувати економічні явища. Підготовка нових кадрів в економічній науці, які володіють сучасними інструментами економічного аналізу у сфері економічного розвитку, міжнародної торгівлі, фінансової глобалізації – надзвичайно важливе завдання, яке намагається виконувати кафедра міжнародного економічного аналізу і фінансів Львівського національного університету імені Івана Франка. Впровадження класичних та сучасних парадигм міжнародного економічного аналізу у дослідження економічних процесів у Центральній та Східній Європі даватиме змогу внести певний вклад і глибше інтегруватись у світову економічну науку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Біленко Ю.* Теорії економічного зростання ендogenousного типу: нова парадигма чи доповнення неокласичної моделі / Ю. Біленко // Формування ринкової економіки в Україні. – Спецвипуск 8. – 2001. – С.171–176.
2. *Біленко Юрій.* Фінансова глобалізація та економічне зростання в країнах Центральної та Східної Європи / Ю. Біленко // Вісник ЛНУ імені Івана Франка / Серія «Міжнародні відносини». – 2009. – Вип. 26. – С. 220–230.
3. *Маркс К.* Капітал. Критика политической экономии. – Т. 3 / К. Маркс. – Москва : Государственное издательство политической литературы, 1947. – 932 с.
4. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А.Смит. – Москва : Издательство социально-экономической литературы, 1961. – 684 с.
5. *Bertil O.* Interregional and International Trade / O. Bertil. – Cambridge : Harvard University Press, 1933.
6. *Heckscher E.* The Effects of Foreign Trade on the Distribution of Income / E. Heckscher // Ekonomisk Tidskrift. – 1919. – Vol 21. – P.497–512.
7. *Krugman P.* Rethinking International Trade / Krugman P. – Cambridge MA : MIT Press, 1996. – 286 p.
8. *Gourinchas P. O.* Capital Flows to Developing Countries: The Allocation Puzzle / P. O. Gourinchas, O. Jeanne // NBER Working Paper. – 2007. – No. 13602.
9. *Grossman G.* Innovation and Growth in the Global Economy / G. Grossman, E. Helpman. – Cambridge : MIT Press, 1991.
10. *Lance D.* Institutional change and American Economic Growth: A First Step Toward a Theory of Institutional Innovation / Davis Lance, North Douglass C. // Journal of Economic History. – 1970. – N. 30.
11. *List F.* National System of Political Economy/ F. List. — Philadelphia : J.B. Lippirett, 1856. – 427 p.
12. *Lucas Robert* On the Mechanics of Economic Development / Robert Lucas // Journal of Monetary Economics. 1988. – No. 22. – P. 3–42.
13. *Lin J. Y.* An Economic Theory of Institutional Change: Induced and Imposed change / Justin Yifu Lin // Cato Journal. – 1989. – Vol. 9, No. 1. – P. 1–35.
14. Flows to Eastern Europe // Finance & Development. – 2009. – Vol. 46. – N. 3. – P. 57.
15. *Frankel J. A.* What's in and Out in Global Economy / J. Frankel // Finance and Development. – 2009. – Vol. 46. – № 3. – P. 13–17.
16. *Kose M. A.* Financial Globalization: Beyond the Blame Game / M. A. Kose, E. Prasad, K. Rogoff and other // Finance and Development.— Vol. 44. — №1.— P. 12–13.
17. *Romer Paul.* Increasing Returns and Long-Run Growth / Paul Romer // Journal of Political Economy. – 1986. – No. 94. – P.1002–1038.
18. *Samuelson P.* Foundations of Economic Analysis / P. Samuelson. – Cambridge: Harvard University Press. – 1983. – 423 p.

19. *Samuelson P.* International Trade and Equalization of Factor Prices / P. Samuelson // *Economic Journal*. – 1948. – No. 58(230). – P. 163–184.
20. *Schumpeter J. A.* History of Economic Analysis / J. A. Schumpeter. – New York: Routledge Taylor and Francis Group, 2006. – 1260 p.
21. *Solow R. A.* Contribution to the Theory of Economic Growth / Robert Solow // *Quarterly Journal of Economics*. – 1956. – No. 70. – P. 65–94.
22. *Solow R.* Technical Change and the Aggregate Production Function / Robert Solow // *Review of Economics and Statistics*. – 1957. – No. 39. – P. 312–320.
23. *Stolper W.* Protection and Real Wages / Stolper W., Samuelson P. // *Review of Economic Studies*. 1941. – No. 9(1). – P. 58–73.
24. *Romer Paul* Increasing Returns and Long-Run Growth / Paul Romer // *Journal of Political Economy*. – 1986. – No. 94. – P. 1002–1038.
25. *White W.* Modern Macroeconomics is on the Wrong Track / W. White // *Finance & Development*. – 2009. – Vol. 46. – No. 4. – P. 15–18.
26. *World Economic Outlook*. – Chapter 6: Divergence of Current–Account Balances across Emerging Economies. – IMF. – October, 2008.

Стаття надійшла до редколегії 06.05.2012 р.

Прийнята до друку 27.05.2012 р.

CLASSIC AND MODERN PARADIGMS OF INTERNATIONAL ECONOMIC ANALYSIS

Yuriy Bilenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Univesytetska St., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 296-47-10,
e-mail: kmeaf@yahoo.com*

In the article was done a critical analysis of classical and modern paradigms of international economic analysis for the last two hundred years, the dominant ideas in international trade and international finance and economic growth are defined. An attempt of application of the international economic analysis in the study of external financing and the institutional environment and institutional changes in Central and Eastern Europe.

Key words: international economic analysis, the classical paradigms, modern paradigms, international trade, financial globalization, economic growth, the Central and Eastern Europe.

**КЛАССИЧЕСКИЕ И СОВРЕМЕННЫЕ ПАРАДИГМЫ
МЕЖДУНАРОДНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА****Юрий Биленко**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000, тел.(032) 296-46-02,
e-mail:kneaf@yahoo.com*

Осуществлен критический анализ классических и современных парадигм международного экономического анализа за последние двести лет, определены доминантные идеи в сфере международной торговли, международных финансов и экономического роста. Международный экономический анализ применен при исследовании внешнего финансирования, институциональной среды и институциональных изменений в странах Центральной и Восточной Европы.

Ключевые слова: международный экономический анализ, классические парадигмы, современные парадигмы, международная торговля, финансовая глобализация, экономический рост, страны Центральной и Восточной Европы.